

Henri Nouwen

Creatief pastoraat

Het werk en het gedachtengoed van Henri Nouwen wordt bevorderd door de
Henri Nouwen Stichting. Avenue Concordia 117, NL- 3062 LG Rotterdam
www.nouwen.org

Adam
Binnen geroepen
Brieven aan Marc
De gewonde heler
De woestijn zal bloeien
Een glimp aan de overkant
Een jaar met Henri Nouwen
Een parel in Gods ogen
Een spiritualiteit van de zorg
Een spiritualiteit van het leven
Eindelijk thuis (paperback)
Eindelijk thuis (hardback)
Eindelijk thuis (hardback + CD 'Prodigal Daughter')
Even alleen
Gebeden uit de stilte
Hier en nu
In de naam van Jezus
Jezus
Kun je de beker drinken?
Liefs, Henri
Met de dood voor ogen
Met open handen
Moeder
Nabij zijn
Over spiritueel leven
Thuiskomen
Vreemdeling in het paradijs

www.lannoo.com

Oorspronkelijke titel Creative Ministry
Oorspronkelijke uitgever Doubleday
Omslagontwerp Studio Lannoo
© Erven Henri Nouwen en Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2017
D/2017/45/532 – ISBN 978 94 014 4752 2 – NUR 728

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt
door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Verantwoording

Zonder de aanmoediging van de zomerschoolstudenten van de Universiteit van Notre Dame zou ik nooit aan dit boek begonnen zijn. Zij hebben mij in die zes hete weken met hun enthousiasme gestimuleerd om te gaan schrijven en te blijven schrijven; en ze hebben me ervan overtuigd dat je met gevoel voor humor over spiritualiteit kunt discussiëren. Ook zonder de eerlijke en directe kritiek van de priesters van Chicago zou ik dit boek nooit voltooid hebben. Zij hebben ervoor gezorgd dat ik verschillende onderwerpen opnieuw doordacht en verschillende hoofdstukken herschreven heb.

Veel heb ik te danken aan de gastvrijheid van de leden van de Moreau-gemeenschap, die niet alleen tot uiting is gekomen in het aanbod van een rustige kamer om in te schrijven, maar ook in hun ondersteunende vriendschap wanneer het schrijven me niet zo makkelijk afging. In het bijzonder dank ik Louis Putz, die me hielp me thuis te voelen; Jim Buckley, die altijd voor me klaarstond; en Bob Antonelli, die er met zijn persoonlijke belangstelling voor zorgde dat ik de deadlines haalde. Ook wil ik mijn diepe erkentelijkheid uitspreken aan het adres van Charles Sheedy en Jim Burtchaell voor de uitnodiging de colleges te geven, van Jack Eagan en Don McNeill voor hun waardevolle correctievoorstellen en van Betty Bartelme voor haar vakkundige hulp bij het voltooien van het manuscript.

Ik ben Rita Gorkowski en Carolyn Dalsgaard, die vele uren hebben besteed aan het typen en overtypen van het manuscript, zeer dankbaar, evenals Jeff Sobosan, die zo edelmoedig was zijn eigen schrijven te onderbreken om al mijn kromme zinnen te corrigeren. De Frank J. Lewis Foundation, sponsor van het curriculum van de pastorale theologie aan de Universiteit van Notre Dame, heeft een financiële bijdrage geleverd aan de vormgeving van deze tekst.

Ik heb dit boek opgedragen aan Seward Hiltner, leermeester en vriend, die me wegwijs heeft gemaakt op het terrein van de pastorale theologie, aan zijn vrouw Helen en dochter Anne, die me veel hebben geleerd door hun vriendschap en vertrouwen, en aan zijn zoon James Seward, die me heeft laten inzien dat de lengte van een leven minder belangrijk is dan de intensiteit en oprechtheid waarmee het geleefd wordt.

*Aan Seward, Helen, Anne en
– ter gedachtenis aan –
James Seward Hiltner*

Jezus zei tegen Simon Petrus:

Toen je jong was
deed je zelf je gordel om
en ging je waarheen je wilde,
maar wanneer je oud wordt
zal een ander je handen grijpen
je je gordel omdoen
en je brengen waar je niet naartoe wilt.
Johannes 21:18

Inhoud

Inleiding: meer dan professionaliteit	8
OVER LEREN	
1 Meer dan kennisoverdracht	14
OVER PREKEN	
2 Meer dan hervertellen van het verhaal	29
OVER PERSOONLIJKE PASTORALE ZORG	
3 Meer dan vakkundige gespreksvoering	44
OVER SAMENLEVINGSOPBOUW	
4 Meer dan hanteren van structuren	63
OVER VIEREN	
5 Meer dan bewarend ritueel	80
Ter afsluiting	95
Naschrift	100

Inleiding

MEER DAN PROFESSIONALITEIT

Dit boek is vooral gericht op de relatie tussen professionaliteit en spiritualiteit in het pastoraat. Aangezien mijn belangstelling voor deze relatie gegroeid is dankzij een groot aantal concrete ervaringen en feiten, wil ik graag beginnen met een case die een illustratie biedt van het thema dat de rode draad vormt van de volgende hoofdstukken.

Op een dag in het afgelopen jaar presenteerde een parochiepriester aan een kleine groep pastores waarvan ik deel uitmaakte een verslag van zijn ziekenhuisbezoek aan een getrouwde vrouw van 26 jaar, die leed aan een ongeneeslijke vorm van de ziekte van Hodgkin. De priester, een zeer intelligente pastor, was zich duidelijk bewust van het feit, dat deze jonge vrouw het ziekenhuis niet meer zou verlaten en waarschijnlijk binnen een jaar zou sterven. Hij legde het verslag van zijn pastorale bezoek aan de groep voor, omdat hij zijn medepastores wilde raadplegen over de vraag hoe hij zijn parochiane in de komende maanden echt zou kunnen helpen.

Hij beschreef de jonge vrouw als een zeer blijmoedig, open mens met een goed gevoel voor humor en een flinke dosis levenslust. Hij had gedeelten van zijn gesprek met haar, voor zover hij het zich kon herinneren, woord voor woord opgeschreven en besloot met de eerlijke bekentenis, dat hij tijdens het bezoek uiterst nerveus was geweest en haar met een zeer ongemakkelijk en onvoldaan gevoel op de afdeling had achtergelaten.

Toen we dit pastorale bezoek aan een nader onderzoek onderwierpen, wekte het gesprek van de priester en zijn zieke parochiane de indruk, dat het één lange en moeizame poging was geweest om het feit uit de weg te gaan dat een zeer aantrekkelijke jonge vrouw binnenkort zou sterven. Ze hadden het gehad over de verpleegkundigen, het eten, de pijn, de mogelijkheid om wat slaap te krijgen, en heel veel over hoe het zou zijn, later, als ze weer thuis was. Het was duidelijk dat de pastor nauwelijks beseftte, dat hij om de hete brij had heen gedraaid; pas toen hij zijn eigen verslag een aantal keer had herlezen, ontdekte hij wat er

in werkelijkheid gebeurd was. Tijdens het gesprek met zijn collega's kon hij tot het inzicht komen, dat hij deze vrouw waarschijnlijk beter zou hebben kunnen helpen, als hij wat meer geweten had van pastorale zorg aan een stervende patiënt.

Maar toen vroeg een van de groepsleden de priester, min of meer bij verrassing: 'Zeg eens, ik vraag me af of jij je wel bewust bent van het feit, dat ook jij zult sterven, misschien niet binnen een jaar, maar in elk geval binnen afzienbare tijd.' Plotseling stokte heel het gesprek over vakkundige pastorale zorg en viel er een lange stilte. Toen zei de priester: 'Misschien wel niet – misschien ben ik wel banger om over de dood te praten dan mijn parochiane, en misschien wil ik wel niet dat ze mij aan mijn eigen sterfelijkheid herinnert ...'

Dit antwoord gaf aan onze 'professionele' discussie een dramatische wending en maakte ons er steeds meer van bewust, dat wie werkelijk pastor wil zijn voor een stervende patiënt dat nooit zal kunnen, als hij niet in staat is zijn eigen dood onder ogen te zien en op een christelijke manier met deze onvermijdelijke werkelijkheid om te gaan. En niet veel later kwamen we tot het besef dat de vraag naar het pastoraat in nauwe relatie staat tot de vraag naar het geestelijke leven van de pastor zelf.

Dit is slechts een van de vele voorbeelden waardoor ik me ben gaan afvragen of geestelijke begeleiding en professionele vorming voor het pastoraat niet zo nauw verweven zijn, dat elke scheiding van de twee op den duur schade zal toebrengen aan beide aspecten van het dagelijkse leven van de man of vrouw die zich als christen in dienst wil stellen van zijn medemensen.

Misschien moeten we wel zeggen dat een van de belangrijkste oorzaken van allerlei frustraties, moeilijkheden en teleurstellingen in het leven van veel christelijke pastores de steeds groeiende scheiding is tussen professionaliteit en spiritualiteit. Deze scheiding is echter zeer begrijpelijk, gelet op de ontwikkeling van de theologische opleiding in de afgelopen tien jaar.

Allereerst zijn veel seminaries gestopt met de routine van geestelijke oefeningen, die structuur gaven aan het dagelijkse leven van de student die zich voorbereidde op het ambt van pastor. Vaak zijn dagelijkse meditatie-uren, het reciteren van lange gebeden en regelmatige diensten aan de studenten opgedrongen als een essentiële voorwaarde voor het heilige leven waarvoor zij bestemd waren. Vaak is hun gesug-

gereerd, dat alleen dit gebedsleven hen zou kunnen beschermen tegen de vele gevaren van de grote wereld, en dat geen pastor op den duur zou kunnen slagen zonder trouw te blijven aan wat generaties van pastores hadden ervaren als een steunpunt in hun drukke leven. Maar toen de tijden veranderden en het leven van de pastor zich op een nieuwe manier ontwikkelde, werd het steeds minder evident wat die vele uren van gebed betekenden in relatie tot de dagelijkse zorgen van het parochieleven. Pastores gingen het bidden steeds meer ervaren als een vlucht in de geborgenheid van het innerlijke leven, weg van de brandende kwesties die het christelijke geweten zouden moeten wekken en een uitnodiging tot creatieve actie zouden moeten zijn. Ze zeiden: 'Laten we onze ogen niet sluiten om ons over te geven aan aardige en aangename gedachten over God en zijn geheimen, maar laten we ze openhouden voor de groeiende nood van de wereld om ons heen. Waarom zouden we onze tijd verdoen met tamelijk saaie en onvruchtbare uren van meditatie en contemplatie, terwijl we die tijd beter kunnen gebruiken om onszelf te oefenen in vaardigheden en technieken waardoor we onze medemens werkelijk van dienst kunnen zijn?' Geen wonder dat kapellen minder graag werden bezocht en geestelijke begeleiders minder cliënten kregen, en dat in plaats daarvan gesuperviseerde pastorale trainingen in ziekenhuizen, gevangenis- sen, parochies en bijzondere binnenstadsprojecten veel meer aandacht hebben gekregen.

Maar er is ook een ander verhaal, dat over het algemeen verteld wordt door die pastores die vele jaren lang diep zijn ondergedompeld in het dagelijkse leven van hun gemeenten of buurten met alle activiteiten, zorgen en aangelegenheden van dien. Door de veelvormigheid van hun werk, de vele verschillende activiteiten waarbij zij betrokken werden, de grote variëteit aan mensen die zij ontmoetten en het brede scala van problemen waarmee zij in aanraking kwamen, gingen zij zich afvragen hoe zij onder deze omstandigheden een geïntegreerd leven konden leiden en hoe zij te midden van zo'n veelheid aan contrasterende prikkels hun zeer persoonlijke integriteit konden bewaren. Velen van hen hebben zoveel van zichzelf gegeven in hun dagelijkse, vaak zeer veeleisende pastorale activiteiten, dat ze leeg, moe, uitgeput en heel vaak ook teleurgesteld zijn. Deze vermoeidheid is zo intens, omdat er nauwelijks dankbaarheid wordt getoond, er zelden iets van vooruitgang blijkt en er niet vaak resultaten aan te wijzen zijn. Zelfs wanneer iemand weet, hoe hij een goede raadsman moet zijn en hoe hij op een zinvolle manier moet reageren op de behoeften van enkelingen en groepen, en zelfs wanneer hij er helemaal op is voorbereid een bewerker van maatschappelijke veranderingen te zijn, blijft toch

de brandende vraag: Wat brengt me ertoe dit alles te doen? Waar vind ik de kracht om eenheid te bewaren in al mijn verschillende activiteiten? Hoe krijg ik de kracht om iemand als Paulus te zijn, die in al zijn wederwaardigheden een geïntegreerd mens is gebleven door zijn onwrikbare geloof in Christus en daarom gekruisigd is?

Terug naar regelmatige gebedstijden? Meer tijd besteden aan het lezen van de Schrift? Meer meditatie en stille tijd? Dagen om na te denken? Retraites? Velen hebben het geprobeerd, maar raakten de weg kwijt. Het was alsof ze zeiden: ‘Als ik God niet midden in mijn werk kan vinden, daar waar mijn belangen en zorgen, mijn moeilijkheden en vreugden liggen, lijkt het me niet logisch dat ik Hem zou moeten zoeken in de vrije uren aan de periferie van mijn leven. Als mijn geestelijke leven zich niet in het centrum van mijn pastoraat kan ontplooiën en verdiepen, hoe moet het dan ooit groeien aan de rand?’

De vraag die steeds vaker lijkt op te komen in kringen van hen die hun leven willen wijden aan het christelijke pastoraat is een vraag die verder gaat dan professionaliteit. Het is nauwelijks meer aan twijfel onderhevig dat pastor-zijn om een zorgvuldige voorbereiding vraagt, niet alleen wat betreft de kennis van en het inzicht in Gods woord, maar ook wat betreft de pastorale relaties waardoor Gods woord tot de mensen komt. Net zoals een arts, een psychotherapeut, een psychiater en een maatschappelijk werker speciale vaardigheden nodig hebben om hun medemensen echt te kunnen helpen, zo zal een priester of predikant zijn taak nooit op een verantwoorde manier kunnen vervullen zonder de nodige training in de kernfuncties van zijn pastoraat, zoals preken, catechese, zorg verlenen, opbouwwerk verrichten en vieren. Pastorale trainingscentra hebben veel priesters en predikanten geholpen aan de noodzakelijke professionele toerusting en hun verschillende werkwijzen aangeboden om hun werk met meer voldoening, zin en resultaat te kunnen doen.

Pastores hebben de laatste jaren vooral een plaats gezocht in de rij van de verschillende hulpverlenende beroepen. Toch is de vraag die zich met een groeiende urgentie aan hen heeft opgedrongen: wat is er meer dan professionaliteit – of is pastoraat alleen maar een specialisme naast alle andere hulpverlenende beroepen? Ook komt deze vraag naar voren bij jonge studenten, die zich afvragen welke waarde de ingewikkelde onderscheidingen tussen universitaire disciplines hebben en die proberen te achterhalen wat wezenlijk is en wat eenheid brengt in hun leven.

De laatste paar jaar ben ik zeer sterk onder de indruk gekomen van het feit dat priesters, predikanten en theologische studenten die om supervisie vragen bij hun pastorale werk, vragen stellen die veel verder gaan dan hun professionele belangen. In het begin lag de nadruk heel vaak op de beste techniek, de geschiktste methode, de meest effectieve aanpak: In welke taal moet ik in een kerkelijke gemeente preken om begrepen te worden? Hoe kan ik een man en vrouw helpen die moeilijkheden hebben in hun huwelijk? Hoe kan ik een stervende patiënt bijstaan? Hoe moet ik me opstellen, als mijn gemeente me vraagt te protesteren tegen de woonsituatie, van me verlangt dat ik me inzet om armoede te verlichten of segregatie en sociaal onrecht op te heffen? Moet ik koste wat het kost gewelddoos blijven, of kan er een moment komen dat geweld de enige ethisch verantwoorde reactie is?

Dit zijn uiterst belangrijke vragen, die doordachte discussies, nauwgezet onderzoek en vaak langdurige training onder competente supervisie vereisen.

Maar het zijn niet de laatste en meest beslissende vragen. Soms lijkt het er zelfs op, dat achter al deze kwesties de vraag ligt naar de spiritualiteit van de man of vrouw die ze aan de orde stelt. Veel studenten en stagiairs worstelen met hun eigen levensgevoel. Al lang voor ze zich afvragen hoe ze anderen het evangelie moeten verkondigen, blijken zij te worstelen met verwarrende vragen als: Wie is God voor mij? Is Jezus Christus werkelijk de drijvende kracht in mijn leven? Hoe sta ik tegenover mijn eigen leven en sterven? Welke verantwoordelijkheid heb ik voor mijn naasten? Is het überhaupt mijn verlangen, mijn opdracht of mijn roeping mij met het leven van een ander te bemoeien? Kan ik wel over liefde spreken, als ik er in mijn eigen hart aan twijfel of liefde wel een reële mogelijkheid is? Hoe kan ik over bidden lezen, spreken en lesgeven, als ik nooit echt iets heb ervaren dat die naam verdient?

Deze vragen worden niet zo expliciet onder woorden gebracht, maar tijdens de bespreking van preken, pastorale bezoeken aan zieken, catechisaties, of welke pastorale taak ook, heb ik ontdekt dat deze vragen voor veel hedendaagse pastores, bewust of onbewust, aan de basis liggen van veel frustraties. Het mag dan mogelijk zijn dat een arts een patiënt geneest terwijl hij nauwelijks gelooft in de waarde van het leven, een christelijk pastor kan nooit een pastor zijn als niet zijn eigen zeer persoonlijke geloof en levensovertuiging het hart vormen van zijn pastorale werk.

Pastoraat en spiritualiteit kunnen dus nooit van elkaar worden losgemaakt. Pastoraat is geen baan van negen tot vijf, maar primair een

manier van leven, die zichtbaar en verstaanbaar is voor anderen op een manier dat bevrijding mogelijk wordt.

Er is in onze tijd een grote honger naar een nieuwe spiritualiteit, die bestaat in een nieuwe ervaring van God in ons eigen leven. Deze ervaring is voor iedere pastor van essentieel belang, maar ze kan niet gevonden worden buiten de grenzen van zijn pastorale werk. Het moet mogelijk zijn het zaad voor deze nieuwe spiritualiteit te ontdekken midden in het christelijke dienstwerk. Bidden is geen voorbereiding op het werk of een onmisbare voorwaarde voor een effectief pastoraat. Bidden is leven; bidden en pastoraat vallen samen en kunnen nooit gescheiden worden. Als dat wel gebeurt, wordt de pastor een klusjesman en het ambt van pastor een van de vele manieren om de vele moeiten van het dagelijkse leven te verzachten.

Als het verlangen naar stilte, naar ogenblikken van contemplatie en meditatie niet geboren wordt uit onze zorg voor deze wereld, raken we snel verveeld en snappen niet waarom we onszelf aan zoveel vrome oefeningen moeten onderwerpen. Als God niet steeds meer een levende God wordt voor degenen die dag in dag uit het volk van God hoeden, zal Hij zich ook niet laten vinden in de woestijn, in het klooster of tijdens stille uren. Als voorkomen moet worden dat professionaliteit een vorm van klerikale manipulatie wordt, moet zij gefundeerd worden in het diepgewortelde geestelijke leven van de pastor zelf, zoals dat zich ontplooit in zijn voortdurende zorg voor degenen met wie hij werkt.

Dit is de belangrijkste drijfveer van de volgende hoofdstukken. Ik hoop door het analyseren van de vijf hoofdtaken van het pastoraat – catechese, prediking, individueel pastoraat, samenlevingsopbouw en vieren – de kiemen te laten zien van een spiritualiteit voor elke man en vrouw die dienstbaar wil zijn.

Het zal blijken dat elke christen een pastor is. De gewijde geestelijkheid kan gezien worden als een brandpunt, aangezien de gewijde pastor op de zichtbaarste wijze vorm geeft aan de verschillende vormen van christelijke dienst. Daarom zullen in de volgende hoofdstukken de woorden ‘pastor’, ‘priester’ en ‘predikant’ veelvuldig gebruikt worden. Maar wat geldt voor predikanten en priesters in formele zin, geldt ook voor iedere man en vrouw die leven wil in het licht van het evangelie van Jezus Christus. Daarom is dit in essentie een boek over de levensstijl van elke christen.

OVER LEREN

I

Meer dan kennisoverdracht

VAN EEN GEWELDDADIGE NAAR EEN BEVRIJDENDE WIJZE VAN LEREN

Inleiding

Er is een tijd geweest dat God vanuit de hemel engelen stuurde met een dringende boodschap voor de mensen. Hij doet dat nog altijd. Een paar maanden geleden kwam een boeddhistische monnik uit Vietnam naar Nederland en op een dag liep hij het huis binnen waar ik woonde. Het was een magere, tengere man, die je haast niet durfde aan te raken. Maar uit zijn heldere, onbevreesde ogen straalde een inzicht dat zo diep doordrenkt was met affectie, dat je alleen maar kon hopen hem te zullen begrijpen. Terwijl hij me recht aankeek, zei hij:

‘Er was een man op een paard, die in grote vaart over de weg galoppeerde. Een oude boer die op de akker stond en hem zag passeren riep: “Hé, ruiter, waar ga je naartoe?” De ruiter keerde zich om in het zadel en schreeuwde terug: “Weet ik veel, vraag het maar aan m’n paard!”’

De monnik keek me aan en zei: ‘Dat is jullie situatie. Jullie zijn niet meer de baas over je eigen lot. Jullie hebben geen greep meer op de grote machten, die jullie in onbekende richting voortstuwten. Jullie zijn het passieve slachtoffer geworden van een voortgaande beweging, die jullie niet begrijpen.’ Het was alsof hij zijn boodschap als een tatoeage in mijn huid kerfde en me vervolgens vroeg die overal waar ik kom, te laten zien.

Als we de situatie van degenen die onderwijs geven en van hen die het ontvangen in ogenschouw nemen, komt dezelfde vraag bij ons op: weten docenten en studenten wel echt waar hun paarden naartoe gaan?

Van studenten wordt verondersteld, dat het mannen en vrouwen zijn in een uitzonderlijke situatie, waardoor zij in de gelegenheid zijn om

over zichzelf en hun samenleving na te denken onder leiding van competente docenten. Ze hebben een bepaalde hoeveelheid tijd in hun leven apart gezet voor een expliciet onderzoek van hun eigen situatie en van de situatie van de wereld waarin ze leven, in de hoop deze beter te kunnen begrijpen en in overeenstemming daarmee te handelen.

Maar als we ons realiseren dat een hedendaagse ‘school’ geen schola – dat wil zeggen geen vrije tijd – meer is, maar een zeer complexe fabriek die mensen klaarstoomt voor een nog complexere samenleving, gaan de woorden van die boeddhistische monnik uit Vietnam ons misschien aanspreken. Als doceren inhoudt iemand voldoende wapens in handen geven om zijn medemens de loef af te steken, meer geld te verdienen, sneller carrière te maken, en meer waardering te ontvangen van zijn omgeving, moeten we ons gaan afvragen of er wel een woord van God is dat deze aanpak rechtvaardigt.

Door de eeuwen heen is leren de meest universele en meest gewaardeerde rol van het christelijke pastorale dienstwerk geweest. Telkens als christenen zich in dienst van mensen stelden, beschouwden ze leren als een van hun eerste taken vanuit de overtuiging, dat een groeiend inzicht in mens en samenleving een weg is naar nieuwe vrijheid en een nieuwe manier van leven. En ook al hebben christelijke Kerken deze overtuiging vaak niet waargemaakt en zelfs de vrije ontwikkeling van de wetenschap belemmerd en het onbevreesd betreden van nieuwe kennisgebieden aan banden gelegd, toch hebben ze altijd in het evangelie een oproep gelezen, de menselijke mogelijkheden zo veel mogelijk te ontwikkelen door een voortgaande educatie.

De dienst van het leren heeft zich daarom nooit beperkt tot het geven van godsdienstondericht. Educatie is niet in de eerste plaats een dienstwerk met het oog op wat onderwezen wordt, maar met het oog op het educatieve proces zelf. Misschien hebben we wel te veel aandacht geschonken aan de inhoud van het onderwijs zonder ons te realiseren dat de onderwijsrelatie de belangrijkste factor is in de dienst van het leren.

Vanuit dit perspectief stel ik de vraag: hoe zien zij die zich docent of student noemen zichzelf in het licht van het evangelie van Jezus Christus? Om een zinnig antwoord op deze vraag te kunnen geven zal ik twee basismodellen van leren beschrijven – het gewelddadige model en het bevrijdende model – om vervolgens uiteen te zetten wat de belangrijkste weerstanden van mensen tegen leren zijn.

Over modellen spreken doet nooit recht aan individuele docenten. Daar streef ik ook niet naar. Ik hoop alleen de grondstructuren in kaart te brengen die ons helpen onze positie en de weg die we willen inslaan, te bepalen.

I Leren als een gewelddadig proces

Als we de algemene onderwijssituatie van deze tijd in ogenschouw nemen, krijgen we de indruk dat studenten voortdurend geconfronteerd worden met de ingewikkelde problemen van hun wereld en vrijwel dagelijks nieuwe vaardigheden, methodes en technieken aangeboden krijgen om deze problemen de baas te kunnen worden. Er bestaat op gebieden als geneeskunde, sociologie, psychologie, chemie, biologie, economie en zelfs theologie een verbazingwekkende vooringenomenheid met manipulatieve methodes en de mate waarin deze voorzien in onmiddellijke behoeften, ingaan op urgente problemen en onze levensstijl op aanvaardbaar wijze in evenwicht houden. Wat de meeste docenten en studenten bezighoudt, is ‘de dingen onder controle krijgen’ en een succesvol docent is vaak hij, die de overtuiging wekt dat de mens over het gereedschap beschikt dat nodig is om de gevaarlijke leeuw te temmen, waarmee hij te maken krijgt zo gauw hij het oefenterrein verlaat.

Zolang leren binnen deze context plaatsvindt, is het gedoemd een gewelddadig proces te zijn en een vicieuze cirkel van actie en reactie op te roepen, waarin men zijn wereld beziet als een nieuw gebied dat veroverd moet worden maar dat vol zit met vijanden die zich niet door anderen de les willen laten lezen. De docent die deze arena betreedt, is gedwongen zich te begeven in een proces dat naar zijn aard competitief, eenzijdig en vervreemdend is. Kortom: gewelddadig.

We zullen deze drie kenmerken van leren als een gewelddadig proces onder de loep nemen.

A Competitief

Competitie is een van de meest algemene en ook een van de meest destructieve aspecten van de hedendaagse educatie geworden. De manier waarop studenten naar hun medestudenten en hun docenten kijken, de manier waarop zij rekenen met hun cijfers en graden, de manier waarop zij zich op hun examens voorbereiden en die afleggen,

de manier waarop zij solliciteren naar universiteiten en vervolgoopleidingen, en zelfs de manier waarop zij hun vrije tijd besteden; dit alles en nog veel meer is doordrenkt van een allesomvattend besef van wedijver. Je hoeft alleen maar tijdens de laatste week van een semester over een universiteitsterrein te lopen om de mysterieuze A-B-C-D-en-F-taal op te vangen, die ieder op de lippen lijkt te hebben. Hoe droevig dit alles is, wordt duidelijk als je ziet hoe een student pas gelukkig is met een hoog cijfer, als hij weet dat zijn medestudenten een lager cijfer hebben. Het is evident dat in een systeem dat een voortdurende competitie bevordert, kennis niet meer een gift is om te delen, maar een bezit om te verdedigen.

Studenten zijn zich bewust van het feit dat al hun prestaties, niet alleen op academisch maar ook op sportief en sociaal gebied, vergeleken worden met die van anderen, en beseffen dat hun cijfers beslissen over hun verdere opleiding, hun toekomstige baan en zelfs hun militaire rang. Het is dan ook begrijpelijk dat ze makkelijk het slachtoffer kunnen worden van een verlammende angst.

Door deze angst worden veel studenten overgevoelig voor de reacties van hun vrienden en docenten. Door deze angst worden ze uiterst onzeker van zichzelf, sterk defensief in hun omgang met anderen, voortdurend bezorgd over de mogelijkheid te zullen falen, en zeer terughoudend in het nemen van risico's of het doen van onverwachte dingen. Vaak wordt deze angst de ongevraagde heerser over alles wat zij schrijven, zeggen of zelfs denken. Door deze angst is competitie voor de student de grote sta-in-de-weg geworden voor een vrije ontwikkeling van heel zijn persoonlijkheid.

Om te laten zien hoezeer deze competitie het educatieve systeem doortrekt, wil ik een van de onderwijsmethodes onder de loep nemen die op het eerste gezicht het minst competitief lijkt te zijn, namelijk de groepsdiscussie.

Wanneer je een academisch leslokaal betreedt, zie je dat discussie een belangrijk onderdeel van het moderne onderwijs is geworden. De vooronderstelling is, dat studenten meer leren door discussie dan door het opnemen van kant-en-klare informatie.

Maar is dit wel altijd het geval? Heel vaak blijkt uit een nadere analyse van een lopende discussie, dat wat er in feite gebeurt een soort intellectueel gevecht is, waar mensen vaak kortzichtiger uit komen dan zij eraan begonnen. Studenten die rond de tafel zitten om vragen

te stellen aan hun docenten of hun ideeën en meningen voor elkaar onder woorden te brengen, lijken vaak meer op soldaten die elkaar met geweren te lijf gaan dan op vrienden die elkaar de hand schudden.

Heel vaak verloopt het proces zo: een student begint aan een discussie zonder veel van het onderwerp dat ter discussie staat te weten, maar met het verlangen er meer van te weten te komen en tegelijk met de angst zijn onwetendheid te tonen. Zo gauw iemand een mening ten beste geeft, is de meest gebruikelijke reactie niet de innerlijke vraag: ‘Hoe kan ik beter begrijpen wat zijn mening is?’ maar ‘Wat is mijn mening?’ Evenzo betekent een ogenblik stilte eerder een gelegenheid om een antwoord voor te bereiden dan om in de gedachtegang van de ander te komen. En als er eenmaal twee, drie of meer meningen onder woorden zijn gebracht, wordt de eerste zorg het verdedigen van de gekozen positie, zelfs wanneer die nauwelijks de moeite van het verdedigen waard is. En zo zien we na verloop van tijd hoe mensen zichzelf en anderen proberen te overtuigen van ideeën die ze aan het begin nauwelijks als de hunne hadden beschouwd – ideeën die alleen maar bedoeld waren als een aarzelende poging om aan de gedachtewisseling deel te nemen. Hoe kan het ook anders, als docenten gezien worden als degenen die vroeg of laat de studenten gaan vertellen wat ze waard zijn en als medestudenten rivalen zijn in de grote strijd om het academische overleven? Wie wil er zwak en kwetsbaar zijn in zo’n situatie? Belangrijker nog: wie kan op deze manier echt iets leren?

B Eenzijdig

Het tweede kenmerk van de gewelddadige wijze van leren is dat ze, als het erop aankomt, een eenzijdig proces is. Zelfs de verschillende discussiemethodes die suggereren dat mensen van elkaar leren, kunnen vaak makkelijk ontmaskerd worden als gewoonweg een aanvaardbare manier om een bepaalde boodschap over te brengen of een zogenaamd onmisbaar product te verkopen. En als verschillende discussievormen niet veel meer blijken te zijn dan een goedkope manier om te adverteren, is het geen wonder dat veel studenten zich er algauw aan gaan ergeren, klagen dat ze er niets van leren, en de voorkeur geven aan hoorcolleges, die tenminste een dispensatie vormen voor het lezen van nog een boek.

Met dit alles wil ik zeggen, dat de heersende veronderstelling achter veel onderwijsmethodes nog altijd is, dat er iemand is die competent is en een ander die dat niet is en dat alles erom draait die laatste bijna of

net zo competent te maken als de eerste. Als dit ideaal eenmaal generaliseerd is, wordt de docent niet meer gezien als docent en de student niet meer als student, en kunnen beiden uiteengaan zonder dat er veel meer bereikt is dan dat men in later jaren als vorm van vermaak verhalen over elkaar kan vertellen.

In deze context is de docent sterk: hij weet het en moet weten. Maar de student is zwak: hij weet het niet en moet willen weten. Heel de beweging gaat dus van docent naar student, van de sterke naar de zwakke, van degene die weet naar degene die nog niet weet. Het is fundamenteel een eenzijdig proces.

C Vervreemdend

Ten slotte is het gewelddadige leerproces vervreemdend, omdat de ogen van de student naar buiten zijn gericht, weg van zichzelf en zijn directe relaties naar de toekomst, waarin voor hem de echte dingen verondersteld worden te gebeuren. De studie wordt dan alleen gezien als een voorbereiding op later, op het 'echte' leven. Eens op een dag kan hij de collegezaal achter zich laten, de boeken sluiten, de docent vergeten en aan het leven beginnen. Studeren is enkel indoortraining, droogzwemmen, leven alsof. Het is daarom geen wonder, dat veel studenten de lessen vervelend en vermoeiend vinden en de tijd doden met verlangend wachten op de bel, waarna ze hun eigen leven weer kunnen opvatten. Ook is het niet zo vreemd dat velen zeggen, dat wat er in de opleiding gebeurt hen nauwelijks aangaat en dat ze dat maar moeten volgen in het blinde vertrouwen, dat ze ooit dankbaar zullen zijn voor de ontvangen kennis.

Dus is het niet zo vreemd dat veel docenten gezien worden als behorend tot een wereld die niet de wereld van de studenten is en dat daaruit een verborgen vijandigheid groeit, die tot uiting komt in een totaal gebrek aan dankbaarheid tegenover degenen die veel tijd, energie en zorg geven om hen voor te bereiden op het leven in de samenleving.

Heel dit proces is vervreemdend, omdat noch de studenten noch de docenten hun eigen persoonlijkheid tot uitdrukking kunnen brengen of hun werkrelatie met elkaar kunnen gebruiken als primaire bron van kennis. Ver verwijderd van hun eigen ervaringen staren ze naar de horizon, in de verwachting dat daar iets zal verschijnen, terwijl ze intussen blind geworden zijn voor wat er voor hun ogen gebeurt.

Veel mensen brengen ongeveer twintig jaar door in het onderwijs; je zou je kunnen afvragen hoe waardevol hun leven geweest is als ze aan het eind van die twintig levensjaren zouden sterven. Dienen die twintig jaar alleen als voorbereiding op nog eens twintig jaar die op hun beurt een laatste twintig jaar van pensionering mogelijk moeten maken? Maar als iemand niet echt hier en nu leeft, hoe zal hij er dan naar uitkijken later ergens anders te leven? Dat is vervreemding in de kern, een realiteit die maar al te zichtbaar is in het leven van veel studenten en docenten.

We hebben nu de gewelddadige manier van leren beschreven als een competitief, eenzijdig en vervreemdend proces. Het zal wel nooit in zijn volkomen naakte destructiviteit aangetroffen worden, maar het is niettemin duidelijk dat elementen ervan teruggevonden kunnen worden in veel van onze hedendaagse onderwijsmethodes.

Dan zijn we er nu aan toe een alternatief model te bekijken, dat ik 'bevrijdend' noem. Ik hoop dat de voorgaande uiteenzetting een verlangen opgeroepen heeft hier meer over te horen.

II Leren als een bevrijdend proces

Als het waar is dat wij in veel opzichten het passieve slachtoffer zijn geworden van een educatief proces, waarvan we de invloed die het op ons heeft nauwelijks kunnen appreciëren, is het geboden de vraag te stellen wat er precies met ons gebeurd is. Ik vermoed – dat is mijn eerste algemene indruk – dat we te vaak het contact met de bron van ons bestaan hebben verloren en vreemdelingen geworden zijn in ons eigen huis. We zijn geneigd van hot naar haar te rennen in een poging de problemen van de wereld op te lossen, terwijl we angstvallig de confrontatie vermijden met die werkelijkheid waarin onze problemen hun diepste wortels hebben: ons eigen ik. In veel opzichten lijken we op die drukke man die op een kostelijke bloem afloopt en zegt: 'Waarom ben jij in Gods naam hier? Kun je niet wat gaan doen?' en die geen begrip kan opbrengen voor het antwoord van de bloem: 'Het spijt me, meneer, maar ik ben hier alleen maar om mooi te zijn.'

Hoe kunnen we ons de wijsheid van de bloem eigen maken, dat zijn belangrijker is dan doen? Hoe kunnen we een creatief contact met de basis van ons eigen leven tot stand brengen? Enkel en alleen door een leraar die ons kan brengen bij de bron van ons bestaan door ons te laten zien wie we zijn en, als gevolg daarvan, wat we moeten doen.

Maar waar vinden we zulke leraren? Er zijn mensen die denken dat we onze echte leraren zijn kwijtgeraakt en leven in een tijd zonder wijze mannen. Maar is dat wel zo? Of moeten we zeggen, dat er geen leraren zijn omdat er geen leerlingen zijn? Leraren kunnen alleen leraar worden als er leerlingen zijn die hen hun leraar laten zijn, en leerlingen kunnen alleen leerling worden als er leraren zijn die hen hun leerling laten zijn. Alleen door deze wederkerige acceptatie kunnen zij een leraar-leerlingrelatie aangaan die beschreven kan worden als bevrijdend. In tegenstelling tot de gewelddadige vorm van leren – die competitief, eenzijdig en vervreemdend is – kan de bevrijdende vorm van leren dus als evocatief, wederkerig en actualiserend beschreven worden. We zullen deze kenmerken nader onderzoeken.

A Evocatief

Het eerste kenmerk van een bevrijdende docent-studentrelatie is dat elk probeert bij de ander diens respectieve potenties op te wekken, zodat die voor elkaar beschikbaar komen. Wanneer een student echt een docent wil hebben, moet hij iemand de vrijheid geven zijn docent te worden door zijn eigen levenservaring als bron van inzicht en begrip aan te bieden. Alleen die student die toegang geeft tot zijn eigen levenservaring, kan in iemand de mogelijkheid opwekken een echte docent te worden. In deze zin is de docent volkomen afhankelijk van de student, die hem zijn verwachting, vertrouwen en vriendschap moet geven, die met hem zijn zwakke en sterke punten, zijn verlangens en behoeften moet delen. Zeg niet te gauw dat dit onrealistisch is. Er bestaan echt leslokalen waarin discussies evocatieve vormen van leren worden en studenten in staat zijn hun eigen ervaringen aan hun docenten en medestudenten aan te bieden om zo een dieper begrip mogelijk te maken. In zulke gevallen hoor je in plaats van de beroemde 'Ja, maar' dialoog: 'leg dat eens uit' of 'dat doet me denken aan' of 'daar kan ik nog iets aan toevoegen'. Er is geen sprake van competitie en de docent is niet langer de angstaanjagende rechter, maar de man aan wie gelegenheid is gegeven docent te zijn en die de student kan uitnodigen steeds toegankelijker te worden voor het onderricht. Misschien kan geen enkele docent een echte leraar zijn zonder tot op zekere hoogte een vriend te zijn. Met andere woorden: toen Christus tegen zijn leerlingen zei: 'Ik noem jullie geen slaven meer, vrienden noem Ik jullie ...' (Johannes 15:15), werd Hij in waarheid hun echte leraar, omdat alle angst overwonnen was en het echte leren kon beginnen.